

АКЦЕНТУАЦІЙНІ ОСОБЛИВОСТІ ДЕСУБСТАНТИВІВ ЧЕТВЕРТОГО СТРУКТУРНОГО КЛАСУ В ПІВДЕННО-ЗАХІДНИХ ГОВОРАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Іваночко К. М.

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

У статті проаналізовано особливості наголошування відіменникових дієслів четвертого структурного класу. Виявлено, що більшість з них характеризується регіональністю ареалу, похідністю основ, малопродуктивністю вжитку й деривації, здатністю префіксованими дериватами набувати грамеми доконаного виду, неповнотою граматичної парадигми, фонетичною, морфологічною й наголосовою варіантністю. З'ясовано, що суфіксальна акцентуація вмотивовується дериваційними процесами, коренева – закоріненістю в пізньопраслов'янську баритоновану акцентну парадигму, варіантна – співвіднесеністю з їхніми наголосовими особливостями в західно- і південнослов'янських мовах та позалінгвальними чинниками.

Ключові слова: південно-західні говори, похідні вербативи, суфіксальна, коренева і варіантна акцентуація, структурний морфологічний клас дієслів, пізньопраслов'янська баритонована акцентна парадигма.

Ivanochko K. M. Accentuational Peculiarities of Structural Class IV noun Verbatives in Southwestern Subdialects of the Ukrainian Language. In the article the peculiarities of stressing Structural Class IV noun verbs in southwestern subdialects of the Ukrainian language in correlation with their accentuation in the variants of the Ukrainian literary language (modern one included) have been analyzed. It has been found out that most of the verbatives defined are characterized by general semantics of process or state (acquiring state or staying in it), areal regionality or even locality (Boikovian, local Maramorous, Hutsulian and over-Dniesterian subdialects), stem derivativeness, low usage and derivation productivity, ability of their prefixed derivates to acquire perfect aspect grammemes, sporadicity of semantic correlation with one-root derivates of other structural classes, grammatical paradigm incompleteness, phonetic and morphological variance and some of them - by connexity of root morphemes. It has been noted that despite being rooted into pre-Slavic language community and fixed in the literary language variants not all of them underwent normalization in the modern Ukrainian language. It has also been found out that defined verbatives prevail with suffixal accentuation caused by derivational processes. Both stress types testify to correlation with late pre-Slavic baritone accent paradigm (its Variants I and II). Variant accentuation of the verbatives analyzed is conditioned by stress differences in various subdialects, by the influence of lexicographic tradition and in some cases by versioning factors. Prefixal verbatives represent stress correlation with motivating derivatives. Some of the verbs in the southwestern variant of the literary language and thus, in modern Ukrainian have different stressing which is mostly caused by extralinguistic factors.

Key words: southwestern subdialects, derivational verbs, suffixal, root and variant accentuation, structural morphological verb type, late pre-Slavic baritone accent paradigm.

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Натепер не втратили актуальності пошуки європейськими націями своїх коренів у глибинах трайбалізму. На думку О. Царука, «сьогодні є всі підстави для визнання більшості слов'янських племен ще праслов'янським явищем» [5, 22]. Основу української мови, як і більшості європейських, становлять її діалекти. Щодо цього особливо акцентуалізується південно-західне її наріччя, яке успадкувало особливості обох груп праслов'янської мовної спільноти (антської і словенської) [1, 264].

У південно-західних говорах функціонує пласт вербативів четвертого структурного класу. Їм властива регіональна ареальність (бойківські, локальна марамороська, гуцульські, локальні наддністрянські, спорадично – буковинські говори), загальна семантика стану (набуття або перебування в ньому) чи процесуальність, здатність їхніми префіксованими дериватами набувати грамеми доконаного виду, спорадичність семантичної кореляції з однокореновими дієсловами інших структурних класів, малопродуктивність морфологічної деривації,

несистемність повноти граматичної парадигми, фонетична, морфологічна, лексико-семантична варіантність (при зв'язаності частини із них коренових морфем), перевага суфіксальної, спорадичності кореневої акцентуації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Незважаючи на малопродуктивність вжитку й деривації, дієслова зазначеної структури вже ставали предметом акцентуаційних студій, до того ж виконаних як у діахронному, так і синхронному аспектах. Зокрема, В. Складенко, досліджуючи історію українського наголосу, зазначав, що «у пізньопраслов'янській мові дієсловам на *-ati*, *-ajetъ* і на *-ěti*, *-ějetъ* (такий тип дієвідмінювання, безперечно, є вторинним) була властива одна акцентна парадигма – баритонована, але з двома варіантами: з наголосом на кореновому голосному (баритонована I а.п.) і з наголосом на суфіксальному голосному *-a-* або *-ě-* (баритонована II а.п.)» [4, 344].

В. Винницький, аналізуючи акцентуаційні особливості вербативів кореневого акцентного типу в сучасній українській літературній мові, зауважував, що в дієсловах указаної структури, попри їхню

малопродуктивність, превалює кореневе наголошування, «лише у кількох словах пройшла ретракція кореневого наголосу, і вони вживаються з двоюкою акцентуацією: *пліснявіти* і *пліснявіти*, *сівіти* і *сивіти*, *хиріти* і *хиріти*, *чёрствіти* і *черствіти*» [3, 353–354].

Хоча В. Складенко, вдаючись до історії наголошування дієслів української мови на *-ѣти*, *-ѣjeti*, залучав і говірковий матеріал [4, 344–376], усе ж системний аналіз наголосових особливостей вербативів означеної структури південно-західного наріччя української мови залишався на периферії українських акцентологічних праць. До нез'ясованих проблем належать причини зміщення наголосу з кореня на суфікс класу основи (дієслів баритонованої I а.п.) і із суфікса на презенсній флексії (вербативів баритонованої II а.п.), варіантність їхньої акцентуації, зв'язок акцентуації з процесами лексико-семантичної деривації, акцентна неспіввіднесеність похідних і мотивувальних дериватів у г.в.у.л.м. та в п.-с.в.у.л.м., а отже – і в с.у.л.м., як і унормованість суфіксально-флексійного типу акцентуації в частині із них у п.-с.в.у.л.м. та с.у.л.м.

Предметом дослідження стала наголосова специфіка десубстантивів четвертого структурного класу південно-західних говорів української мови.

Формулювання мети і завдань дослідження.

Мета – простежити співвіднесеність акцентуаційних процесів означених дієслів з їхніми наголосовими особливостями в пізньопраслов'янській мовній спільноті, інших слов'янських мовах й варіантах літературної мови, що передбачає розв'язання таких завдань: виявити в них акцентні типи; проаналізувати акцентуаційні процеси з урахуванням фонетичних, дериваційних, семантичних й етимологічних особливостей; простежити відмінності наголошування в різних мовних варіантах і пояснити причини таких змін; потвердити кореляцію наголосових і лексико-семантичних процесів при виникненні омонімії гомогенної природи.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Серед вербативів четвертого структурного класу вирізняються деривати із субстантивними, ад'єктивними й вербативними основами, рівно ж і ті, що утворені шляхом поєднання кількох способів деривації. Більшість виявляє закоріненість у праслов'янську мовну спільноту. Майже половину з них становлять префіксовані деривати з результативною графемою: *боліти*, *бути*, *набугнявіти*, *вечеріти*, *водяніти*, *володіти*, *глівіти*, *гліпніти*, *говіти* і *гівіти*, *дубіти*, *вдуріти*, *зліти*, *скапцаніти*, *кылавіти*, *укіпніти*, *сколєнчіти(си)*, *сколяднічіти*, *закор'явіти*, *перекор'яжіти*, *скрижіти*, *куріти*, *куртіти*, *замаковіти*, *маркотніти*, *мёрвіти*, *знїдіти*, *плісніти*, *запоганіти*, *впустіти*, *сїніти*, *пересіровіло*, *услўтавіти*, *ст'аріти*, *сколяднічіти*, *струпнішіти* (*трухлявіти*), *таніти*, *торбатіти*, *хворіти*, *хіндыти*, *хїріти*, *оцаніти*, *цьївіти*, *цярпапутьіти*, *черленіти*, *почервоніти*.

У процесі історичного розвитку мови деякі з них набували морфологічної варіантності презенсних форм, характерних для четвертого й одинадцятого структурних класів, останні з яких репрезентують

суфіксально-флексійну акцентуацію. Джерелом виникнення окремих дієслів зазначеного типу слугують лексико-семантичні процеси, що відбувалися в семантичній структурі вербативів дев'ятого класу, уможлививши їм набуття як нового афікса основи (*-i-*) та нових презенсних флексій, так і акцентної (кореневої та суфіксальної) варіантності, властивої аналізованам дериватам.

Дієслова означеного структурного класу засвідчують неоднаковий ступінь ареальності та продуктивності вжитку і морфологічної деривації (при малопродуктивності лексико-семантичної), належність мотивувальних основ до десубстантивів, dead'єктивів і девербативів, спорадичність семантичної кореляції з вербативами одинадцятого й дев'ятого структурних класів, превалювання суфіксального типу наголошування, раритетність омонімічних відношень (переважно) гомогенної природи, диференційним маркером яких слугують лексико-семантичні процеси та варіантність акцентуації, характерні для вербативів третього структурного класу [3].

Хоча відіменникові дієслова серед наведених дериватів і становлять абсолютну меншість, проте в акцентуаційному відношенні вони репрезентують поліаспектність процесів. Попри закоріненість (частини з них) у пізньопраслов'янську а.п.а. (першого чи другого її варіанта), вони мають суфіксальне (рідше кореневе) і варіантне (кореневе і суфіксальне) наголошування, зрідка – суфіксально-флексійне: *боліти* (**bolēti* **bolītь* (а.п.с.) (Скл¹, 127), *вечеріти*, *воліти*, *глівіти*, *скапцаніти*, *сколєнчіти(си)*, *мёрвіти*, *плісніти*, *zase(u)renіти*, *posuvіти* (< **s'ivēti* **s'ivējeti* (а.п.а.) < **s'ivь* (а.п.а.) (Скл. (1), 314), (с) *trьpнишіти* (*trьпнишліти*), *хиріти* (< **xьrēti* **xьrējeti* (а.п.а.) (Скл., 346), *чёрвіти*, *почорніти* (< **čornēti* **čornējeti* (а.п.а.) (Скл., 346).

Десубстантиви, що виводяться з праслов'янської мовної спільноти, репрезентують обмежений ареал слововжитку, малопродуктивність деривації й семантичної кореляції з однокореновими дериватами (переважно) дев'ятого структурного класу (суфіксально-флексійного типу акцентуації), спорадичність унормованості на рівні літературних стандартів.

Суфіксальне наголошування серед означених дериватів є більш продуктивне (7), два з яких усталилися в сучасному літературному вжитку: *вечеріти*, *вечеріє* «вечоріти» (СГЦБ, 57), *вечеріти* «вечоріти» (СГГБ, 35), *вечеріти* (Жел, 66); (*вечоріти* «смеркатися, вечоріти», *вечоріє* «вечерееть» (Б.-Н., 74), *вечерть* «вечеріти, сутеніти, смеркати(ся)» (Ум., Сп. I, 72), *вечоріти*, *-ріє* «вечоріти» (Гр. I, 143), *вечоріти*, *-іє* (Орф., 75); *wolіty* «воліти»: *Wolije* *czolowik* *umerty* *w* *syna* *pyd* *porohom* *jak* *u* *dońky* *za* *stolom*. (SH, 261), *воліти* «бажати, прагнути»; «надавати перевагу» (МСГГ, 29), *воліти* «хотіти», «дуже хотіти» (Жел., 117), *воліти* «бажати» (Левч., 41), *воліти*, *-єи* «бажати, хотіти»; «давати перевагу» (Голов.) (Гр. I, 249), *воліти*, *-лію*, *-єи* (Орф., 122); *воля*, *воліти* (*волю*), *воліти*; – псл. *volja*, пов'язане з чергуванням голосних з *velēti* «веліти» (ЕСУМ, I, 423).

¹ Список скорочень див. у кінці статті.

Позанормативність більшості означених десубстантивів (суфіксального наголосового типу) у с.у.л.м., попри узвичаєність деяких, умотивовується регіональністю вжитку, а також не в усіх випадках етимологічною прозорістю: *скапцаніти*, тільки мин. ч. *скапцанів*, -ла, -ло «утративши молодість, життєву енергію, зійти на старечий розум» (СГЦБ, 426), *капцаніти* «зійти» (Жел., 334), [капцан] «голяк, бідар (Г); зубожілий, занепалий (Ж)», *капцаніти* «убожіти, занепадати (про людину)»; – запозичення з мови ідиш; ід. *kápsən* «жебрак, бідак» походить від гебр. *qabšān* «жебрущий; жебрак; той, хто живе з милостині», пов'язаного з дієсловом *qabāš* «збирати» (ЕСУМ, II, 380); *перекоржіти*, -ію, -ією «переспати (у тривожному сні)» (СГЦБ, 339), *коржівіти*, -вію, -си «стати жорстким, твердим» (Жел.) (Гр. II, 283); *корж*, *коржик* «маленький корж; солодке печиво, переважно у формі кружечків», [коржівіти] «ставати шорстким, твердим»; – р. [коржівіти] «черствіти, сохнути»; – задовільного етимологічного пояснення не має. (ЕСУМ, III, 17); *скрижіти*, *скрижіє* «струхлявіти»; «старіючи, знемогтися» (СГЦБ, 431); *zaserenowátity* «заскорушитися (про сніг)» (SH, 275), *zase(u)reníti* // *zaserenowátíti* «покритися настом (про сніг)»: Так красно zase "ре" новат'іло, шо пройдеши бе "з с'ліду (СГГ, 78).

З кореневою акцентуацією зафіксовані лише п'ять вербативів (*сколєнчіти(си)*, *пересіровіло*, *плісніти*, *сівіти* і *чєрвіти*). Вони трапляються лише в гуцульських і спорадично в локальній сучасній марамороській говірках: *сколєнчіти(си)* «заклякнути, затерпнути (від довгого сидіння, незручного положення)» (СГГ, 172), *сколінчитися* «бути крихким на ногах» (Жел., 875); *пересіровіло* «скиснути (про молоко)»: Добре би ўкріти молоко, абі ни пересіровіло (СГГР, 166), *сир*, *сірник* «млинець із сир», [сіринний] «з сир», [сірінний] «тс.» (Нед), *сирківий*, [засірни́ти] «забруднити сиром»; – псл. *syrgь*; – спорідн. з лит. *sūris* «сир», *sūras* «солоний», прус. *suris* «сир», дісл. *sūrr* «закваска», двн. *sūr* «кислий», дісл. *sūra* «кисле молоко»; іє. **sū-ro-* / *sou-ro-* «кислий, солоний, гіркий» (ЕСУМ, V, 241); *чєрвіти* «червивити» (Саб., 414).

Третій десубстантив, незважаючи на регіональність характеру, репрезентує вищий ступінь продуктивності вжитку, як і деривації (лексико-семантичної та морфологічної), та внормованість у г.в.у.л.м.: *плісніти* «покриватися пліснявою»; перен. «сидіти вдома» (СГГ, 151), *сплісніли* «покрилися пліснявою»: Будзі спл'існ'іли на комарнику, та буде добра брін'за (СГГР, 176), *плісніти* «покриватися пліснявою; пліснявіти» (СГБ, 136), *зоплісніти* «зацвісти» (СГБ, 82), *плісніти* (Жел., 659).

Укладачі ж лексикографічного джерела п.-с.в.у.л.м. під впливом лексикографічної традиції (*плєсньть*, *плєснить* или *плєсневьть* «покриватися, обростати плісенню» (Даль III, 131), *плєсньвьть* «цвісти» (Левч., 104), *плєсневьть* «цвісти, зацвітати, цвілю, мохом братись, обростати» (Ум., Сп. III, 46)) ускладнили його морфемну структуру ад'ективним суфіксом -*яв-*, зберігши при цьому кореневе наголошування: *пліснявіти*, -ію,

-*ією* «пліснявіти» (Гр. III, 196). Проте одинадцяти-томовий академічний «Словник української мови» фіксує його вже з варіантним наголошуванням – кореневим і суфіксальним, другий з яких спричинений наголосовою аналогією до дериватів з тотожним афіксом, що стане предметом іншої розвідки: *плісн'явіти*, *плісн'явіє* «покриватися, пошкоджуватися плісенню» (СУМ, VI, 587), *плісень* «вид грибів», *плісн'явий*, [плісн'іти] (Нед), *плісн'явіти*; – р. *плєсень*, др. *плєснь*, бр. *плєсня*, п. *plěšň*, ч. *pliseň*, слц. *pleseň*, вл., нл., полаб. *plesnaivé* «пліснявий», болг. м. *плєсен*, схв. *плєсан*, слн. *plésen*, стел. *плєсень*; – псл. *plěsнь* «плісень» (ЕСУМ, IV, 449).

Четвертий деномінатив *сівіти*, характеризуючись регіональністю ареалу (бойківські говірки), малопродуктивністю вжитку (лише префіксований перфектив), закоріненістю в пізньопраслов'янську а.п.а (**s'ivěti* **s'ivějetь* < **s'ivь*) (Скл. (I), 314), умотивовує реестрацію його деякими лексикографічними джерелами без наголосового маркера, попри кореневе наголошування у трьох варіантах літературної мови (г.в.у.л.м., п.-с.в.у.л.м. і в.у.л.м.п.у.): *посивіти* «посивіти»; *вікна посивіли* «світає» (СБГ, II, 119), *сівіти* (Жел., 863), *посівіти* (Жел., 713), *сивіти*, *посивіти* «сівіти, посівіти» (Ум., Сп. IV, 24), *посивіти* «посивіти» (Пі., 204), *сівіти* «сівіти, сівіти» (Пі., 235), *сівіти*, -ію, -ією «сівіти» (Гр. IV, 117), *посівіти*, -ію, -ією «посивіти» (Гр. III, 359), *сівіти* (Гол., 364).

Лише аналогія до наголошування тотожного за лексичною семантикою вербатива в російській мові (*свьдьтъ* «робитися сивим, біліти (про волосся)» (Даль IV, 378), як і упушеність наголосового маркера при фіксації аналізованого дієслова в говорах російської мови (*свьдьтъ* «робитися сивим» (Даль IV, 181), умотивовують реестрацію його лексикографічними джерелами с.у.л.м. з варіантною акцентуацією (кореневою і суфіксальною), другий з яких є набутком власне російської наголосової системи: *сівіти* (Бул., 28; УРС, V, 296; Погр., 518; УЛВН, 598); *сівіти'*, *сівію*, *сівією* (про людину) (Орф., 688), *сівіти(ся)²*, *сивіє(ться)* (сівіти) (Орф., 688).

Деякі вербативи у досліджуваному наріччі репрезентують послідовність варіантного наголошування (при неоднаковому ступені його внормованості у варіантах літературної мови, а отже, і в с.у.л.м.): *глівіти*, *струнішіти*, *хуріти* і *чорніти* (*почорніти*).

Відпраслов'янський деномінатив *гливіти* характеризується широтою діалектної ареальності (бойківські, наддністрянські і західноволинські говірки), варіантністю акцентуації в наддністрянських говірках та усталеністю в обох літературних стандартах (г.в.у.л.м. і п.-с.в.у.л.м.), що, однак, не забезпечило йому нормативності в с.у.л.м.

У бойківських і західноволинських говірках він, незважаючи на лексичні відмінності, репрезентує збереження кореневої акцентуації мотивувального деривата: *глівіти* «(про сир) ставати, робитися в'язким». Пор. слц. *hliviet'* «ледарювати, лежати» (СБГ, I, 173), *глівіти*, *глівіє* «ставати, робитися в'язким»: Зимля глівіє по дожджєві (СБГ) (СГЦБ, 99), *глівіте*, -іє «бути в початковій стадії дозрівання; буріти (про помідори)» (Корз., 97).

У наддністрянському говорі означене дієслово та його префіксований перфектив засвідчують варіантне акцентування (кореневе і суфіксальне), перший з яких корелює з наголосовими особливостями мотивувального деривата, а другий умотивовується дериваційними процесами: *згливіти*: *згливіу сир.* (ГБ, 268) і *згливіти*, *згливію*, *згливіси*, *згливіс* (ГБ, 56), *гливіти* «(про сир) пліснити» (ДССР, 37), *згливіти*, *-іс* «зпсуватися, пожовкнуту (про сир)»: *Зглив'ів сир.* (НРС, 126).

Укладачі ж лексикографічних джерел г.в.у.л.м. та п.-с.в.у.л.м. під впливом лексикографічної традиції (*глевіти* «робитися клейковатим» (Голов., 478), *зглевіти*, док. в. *глевіти* (Голов., 594) аналізовані вербативи подають, попри кореневу їхню акцентуацію в бойківських і західноволинських говірках та варіантну в наддністрянських, лише із суфіксальною, що й стало набутокм «Етимологічного словника ...»: *гливіти* «глевіти» (Жел., 143), *зглевіти*, *-вію*, *-еи* «робитися слизистим» (Гр. II, 138), *гливіти* «псуватися (про сир)» (Ж), [*глевіти*] «тс.», [*глевіти*] «дубити (про варену картоплю) (Ме); – п. *gliwiec*, [*glewiec*] «псуватися (про сир)», ч. (мор.) [*glivět'*] «животити», слц. *gliviět'* «тс.; гнити; лінуватися»; – похідне утворення від псл. **gliva* «вид гриба», субстантивованого прикметника з первісним значенням «слизький, клейкий» (ЕСУМ, I, 524).

Дієслово ж *струнішити* (при тій широті ареалу – гуцульські, наддністрянська і марамароська локальні та буковинські говірки) виявляє фонетичну та морфологічну варіантність, превалювання кореневого наголошування (зазначені говірки й обидва літературні стандарти (г.в.у.л.м. і п.-с.в.у.л.м.) і спорадичність – суфіксального (буковинські говірки) : *струнішити* (*трунішити*) «збутвіти» (дерево) (ДССР, 89), *струнішити* «струхлявіти» (СГГ, 178), *трунихліти* // *трунішити* «трухлявіти, гнити»; пор. пол. *trupieszzyć* (СГГ, 189), *труніщити*, *-ііе* «трухлявіти» (Саб., 355), *труніщити*, *-ііе* «напівзігнити, струхлявіти» (Саб., 344), *але: струнішити*, *струніщити* «трухлявіти, гнити» (СБГГ, 529), *струнішити* (Жел., 930), *трунішати* «трухнути, тліти, гнити, нищитися» (Шейк.) (Гр. IV, 290), [*трунішати*] «трухнути, тліти, гнити, знищуватися» (Г, Нед), [*трунішити*] «тс.» (Нед); – очевидно, запозичення з польської мови; п. ст. *trupieszczę* «морицтисся, порохнявіти, не розспаючись; гнити», *trupieć* (майже виключно про дерево) «гнити» пов'язані з *trup* «трун». – Див. ще *трун*¹. (ЕСУМ, V, 657–658).

На протигагу цьому лексикографічне джерело п.-с.в.у.л.м. префіксований його вербатов фіксує із суфіксальною акцентуацією, спричиненою дериваційними чинниками (набуттям грами недового виду), що синхронізує її зі складником ритмічної організації пісенного тексту. Такі процеси вмотивовують тотожність акцентуації і в одинадцятитомовому «Словнику української мови: *струнішити*, *-ію*, *-іси* «розкладатися»: *Лежить козак молоденький, на нім тіло почорніло, а від вітру струнішило.* (Нн.) (Гр. IV, 220), *струнішити*, *-ію*, діал. «трухлявіти»: *Він [пень] лежав, мов невеличкий вал; кора на ньому ще лиш де-де стирчала грубими клаптиками;*

(...); *дерева яна маса струнішила і кришилася, мов пухка глина* (Фр.) (СУМ, IX, 794).

Третій десубстантив, попри деяку звуженість ареалу (бойківські і спорадично буковинські говірки), непродуктивність морфологічної деривації і семантичну неспроможність співвіднесення з однокореновими дериватами інших структурних класів, потверджує вищий ступінь продуктивності вжитку, варіантність акцентуації, що виводиться з праслов'янської II баритонованої акцентної парадигми (< **xŷrěti* **xŷrějet* (а II.n.a.) (Скл., 346) та внормованість у трьох варіантах української літературної мови з кореновим наголосовим типом.

У бойківських говірках означений деномінатив характеризується варіантним наголошуванням (суфіксальним і кореновим), а в буковинських – лише кореновим. Суфіксальний наголосовий тип корелює з його акцентними особливостями в російській, білоруській, болгарській і чакавському діалекті сербської мови, а кореневий – із західнослов'янськими мовами (*хурій* «такий, що ослаб, виснажився через хворобу; кволий, немічний, худий», *хуренний*, *хуріти*, [*хурліти*]; – р. [*хурь*] «хвороба», [*хурій*], *хуреть*, бр. *хірэць*, п. *churek* «хворовита людина», болг. *хурія* «хворію», схв. чак. [*захурѣт*], слн. *híratí* «хуріти»; – псл. *хурь*, пов'язане ступенем чергування (*ī* : *ū*) із *хворь*, з якого походить укр. *хворий* (ЕСУМ, VI, 175): *хуріти*, *хы* °*ріти*, *хуріти*, *х'і* °*ріти* і «бути кволим»; перев. «лежати, спати»; «гнити»: *Деревó хі°рїт.* (СБГ, II, 339), *хуріти*, *-ію*, *-іси* «бути хворим, страждати від якоїсь хвороби»; «довго відсипатися, відлежуватися»; «проводити даремно час, нічого не робити» (СГЦБ, 495), *хуріти* «спати»; «хворіти, нідіти, чохнути» (СБГГ, 611). У всіх варіантах літературної мови аналізований вербатов усталюється з кореневою акцентуацією : *хуріти* (Жел., 1038), *хилѣть*, *похилѣть* «хуріти, хлясти, хлянути, похуріти, охлясти, упадати, упати на силах» (Ум., Сп. IV, 179), *хуріти* «боліти, хворіти» (Пі, 275), *хуріти*, *-ію*, *-іси* «боліти, хворіти» (Гр. IV, 398), *хуріти*, *-ію*, *-іси* (Гол., 424).

Однак укладачі академічного «Українсько-російського словника», не без впливу лексикографічної традиції російської мови (*хурѣть* «хворіти, худнути, в'янути, сохнути, чохнути, знемагати, дряхнути» (Даль IV, 548), послідовно реєструють його, як і поодинокий префіксований перфектив, з варіантним наголошуванням, що й стало надбанням інших лексикографічних джерел с.у.л.м.: *хуріти*, *хурію*, *хуріси* (УРС, VI, 326; Погр., 607; УЛВН, 690; Орф., 818), *захуріти*, *-урію*, *-уріси* (УРС, III, 147; Погр., 209; УЛВН, 230; Орф., 235).

Четвертий десубстантив, незважаючи на регіональність ареалу (лише бойківські говірки), відзначається дериваційною спроможністю (виникненням перфектива), семантичною кореляцією з однокореновим дериватом дев'ятого структурного класу (*чорнити*) та варіантністю акцентуації (при наголосовій неспіввіднесеності мотивувального і похідного вербатовів), що також виводиться з праслов'янської II баритонованої акцентної парадигми (**čorněti* **čornějet* (а II.n.a.) (Скл., 346):

почорніти «почорніти» (СБГ, II, 129), [čorn'ítí], **-je** «чорніти» (СКУТГ, 70). Акцентну неспіввіднесеність однокореневі деномінативи засвідчують і в г.в.у.л.м.: **чорніти** (Жел., 1076), **почорніти** (Жел., 729).

Укладачі ж «Словаря української мови» за редакцією Б. Грінченка теж певною мірою під впливом лексикографічної традиції російської мови (**чернить** «робитися чорним, чорнішим, темніти; бруднитися» (Даль IV, 594) **чорнить**, **почернить** «чорніти, чорнішати, почорніти, почорнішати»: *Ой чого ти почорніло, зеленє поле* (Шевч.) (Ум., Сп. IV, 197), **черниться** «чорніти» (Ум., Сп. IV, 197) аналізований деномінатив фіксують з давнім суфіксальним типом акцентуації, що й стало набуток лексикографічних джерел с.у.л.м.: **чорніти**, **-ію**, **-ієш** «чорніти» (Гр. IV, 470), **почорніти**, **-ію**, **-ієш** «почорніти» (Гр. III, 393), **чорніти** (Гол., 436; УЛВН, 705; Орф., 838),

У досліджуваних говорах серед десубстантивів четвертого структурного класу вирізняється, на відміну від вербативів третього класу [9], лише поодинокий полісемантичний вербатив (**мервіти**), семема якого відзначаються омонімічністю відношень гомогенної природи, попри їх неформалізованість у лексикографічних джерелах. Диференційним маркером у них слугують морфологічна (набуття нових морфем – тематичного афікса і презенсних флексій, належних до обох граматичних парадигм) і наголосова (суфіксальна й суфіксально-флексійна) варіантність.

Семантична структура означеного деривата в буковинсько-наддністрянській підгрупі говорів, рівно ж і в г.в.у.л.м, потверджує омонімічні зв'язки. У гуцульських говірках він усталюється з архісемами «*перебувати у стані сну, страждати від безсоння*» та «*заснавати гниття*» (при кореневій акцентуації), омонімічність відношень гомогенної природи яких беззаперечна: **merwity** «дрімати; гнити»: *Ležyt taj merwije* (SH, 126), **мервіти** «дрімати»; «гнити» (СГГ, 122), **мервіти** «страждати від безсоння» (СГГБ, 112), **мерьвити** «м'яти, топтати сіно» (МСГГ, 101).

У буковинських говірках означені семема співвіднесені з різними вербативами, які ілюструють омонімічні відношення гомогенної природи, засобом диференціації тут виступають аналогічні чинники – наголосова (коренева і суфіксально-флексійна акцентуація) і морфологічна (належність презенсних флексій до окремих граматичних парадигм) варіантність: **мервіти**. Див. **мервітиси(-са)** «гнити, пріти, втрачати кормові якості» (СБГГ, 386) і **мервіти**, **мервіши** «дрімати» (СБГГ, 386).

У г.в.у.л.м. означені однокореневі вербативи, попри належність до різних структурних класів, потверджують омонімічність відношень без зміни акцентного типу: **мервіти** «страждати» (Жел., 434), **мерьвити** «м'яти, бгати; розбивати, розтирати; угноювати» (Жел., 434).

Хоча укладачі лексикографічного джерела п.-с.в.у.л.м. зазначені семема й закріпили за вербативами четвертого та дев'ятого структурних класів (при суфіксальній і кореневій їх акцентуації), все ж

такі їхні архісеми («набуття стану внаслідок природних процесів» і «впливу на об'єкт з метою надання аналогічного стану») радше потверджують полісемічність, аніж омонімічність відношень: **мервіти**, **-ію**, **-єш** «ставати непридатною (про солому)» (Гр. II, 417), **змерьвити**, **-влю**, **-виши** «потерти, зім'яти (солому)» (Вх. Лем, 420) (Гр. II, 164).

Базове ж лексикографічне джерело с.у.л.м. фіксує лише однокореневий вербатив дев'ятого структурного класу з архісемою «впливу на об'єкт з метою надавання стану» (при стилістичній його маркованості і кореневій акцентуації): **мерьвити**, **-влю**, **-виши**, діал. «м'яти, бгати (у 1 зн.)» (СУМ, IV, 674), [мер'ва'] «м'ята, терта або попріла солома; гній (Ж), драгтя, погань», [мер'вістий] «пом'ятий, потертий; прілий, гнилий (МСБГ); змішаний з прілою соломою (МСБГ, Ж)», [мер'лястий] «змішаний з прілою соломою» (Ж), [мер'вити] «м'яти, бгати; розбивати, розтирати; угноювати (Ж)», [мер'віти] «тс.»; – псл. *m'ryva «поплутане, подрібнене», очевидно, віддалено пов'язане з *m'ryv «виснажений», m'ro «мру»; – споріднене з лит. marvá «мішанина», дісл. merja «подробити, розтовкти»; іє. *mer- «терти, знищувати» (ЕСУМ, III, 438).

Висновки й перспективи подальших досліджень. Отже, більшість десубстантивів четвертого структурного класу в досліджуваному наріччі репрезентує регіональність ареалу (бойківські, локальна марамороська, гуцульські і наддністрянські говірки), малопродуктивність вжитку й деривації, спорадичність семантичної кореляції з однокореневими дериватами інших структурних класів, непослідовність повноти граматичної парадигми, а частина з них – зв'язаність кореневих морфем, фонетичну й морфологічну варіантність, що й зумовило здебільшого позамовний статус у сучасній українській літературній мові, незважаючи на закоріненість у праслов'янську мовну спільноту та усталеність у варіантах літературної мови. Вони відзначаються кореневим, суфіксальним чи варіантним (кореневим і суфіксальним) наголошуванням, рідко суфіксально-флексійним.

Аналізовані вербативи характеризуються похідністю основ, префіксовані їхні деривати – (переважно) результативністю грамеми й суфіксальною акцентуацією (при неспіввіднесеності з мотивувальними основами), спричиненою дериваційними процесами. Лише декілька з них засвідчує збереження кореневої акцентуації мотивувального деривата. Варіантність акцентуації відсубстантивів мотивується співвіднесеністю з їхніми наголосовими особливостями в західно- і південнослов'янських мовах, дериваційними і версифікаційними чинниками та лексикографічною традицією. Серед відіменникових утворень трапляються поодинокі омоніми гомогенної природи (хоча й неформалізовані укладачами лексикографічних джерел), диференційним маркером яких слугують граматична і (в окремих говорах) наголосова варіантність.

Аналіз наголосових особливостей відприкметникових і віддієслівних вербативів матиме продовження в інших акцентологічних студіях.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

a.n.a. – баритонована акцентна парадигма; **a.n.b.** – окситонована акцентна парадигма; **a.n.c.** – рухома акцентна парадигма; **в.у.л.м.п.у.** – варіант української літературної мови періоду «українізації»; **з.в.у.л.м.** – галицький варіант української літературної мови; **п.-с.в.у.л.м.** – південно-східний варіант української літературної мови; **с.у.л.м.** – сучасна українська літературна мова.

ЛІТЕРАТУРА

1. Винницький В. Українська акцентна система : становлення, розвиток / Василь Винницький. – Львів : Біблос, 2002. – 578 с.
2. Іваночко К. Акцентуація ономотопічних ентомологічних суфіксальних дієслівних утворень у південно-західних говорах української мови / Костянтин Іваночко // Вісник Львівського університету : Серія філологічна. – 2012. – Вип. 57. – С. 263–274.
3. Іваночко К. Наголос як маркер омонімічних відношень вербативів третього структурного класу південно-західних говорів української мови / Костянтин Іваночко // Рідне слово в етнокультурному вимірі : [зб. наук. праць / гол. ред М. Федурко]. – Дрогобич, 2017. – С. 68–83.
4. Скляренко В. Г. Історія українського наголосу. Дієслово / В. Г. Скляренко. – К. : Наук. думка, 2016. – 702 с.
5. Царук О. Українська мова серед інших слов'янських : етнологічні та граматичні параметри : [монографія] / Олександр Царук. – Дніпропетровськ : Наука і освіта, 1988. – 324 с.

ДОВІДКОВА ЛІТЕРАТУРА

- Б.-Н.** – Білецький-Носенко П. Словник української мови / [підг. до видання В. В. Німчук]. – К. : Наук. думка, 1966. – 421 с.
- Бул.** – Булаховський Л. А. Український літературний наголос (характеристика норми) / Л. А. Булаховський. – К. : Рад. шк., 1947. – 56 с.
- ГБ** – Верхратський І. Говір батюків / Іван Верхратський. – Львів, 1912. – 308 с.
- Гол.** – Голоскевич Г. Правописний словник / Григорій Голоскевич. – Лондон : Вид-во Союзу українців у Великій Британії, 1961. – 451 с.
- Голов.** – Матеріали для словаря Малоруссакого нарѣчія // Мовознавство. – першоджерела : [наук. зб. Музею української культури в Свиднику / упор. : Й. О. Дзендзелівський, З. Ганудель]. – Пряшів, 1982. – Т. 10. – С. 311–612.
- Гр.** – Словарь української мови : у 4-х тт. [упор. з додатком власного матеріалу Б. Д. Грінченко]. – К. : Вид-во АН УРСР, 1958. – Т. I : А–Ж. – 494 с.; 1958. – Т. II : З–Н. – 573 с.; 1959. – Т. III : К–М / [уклад. Р. В. Болдирев та ін.]. – 506 с.; 1959. – Т. IV : Р–Я. – 563 с.
- Даль** – Даль В. Толковий словарь живаго великорусского языка / Владимир Даль : В 4-х т. – М., 1980. – Т. III : П. – 555 с.; 1980. – Т. IV : Р–V. – 683 с.
- ДССР** – Горбач О. Словник діалектної лексики північно-наддністрянської говірки сіл Романів, Підсоснів, Підберізіч і Лагодів // Північно-наддністрянська говірка й діалектний словник с. Романів Львівської області : Відбиток з «Наукових Записок» Українського Технічно-Господарського Інституту в Мюнхені. – Т. VII (X), 1965. – С. 24–103.
- ЕСУМ** – Етимологічний словник української мови : В 7 тт. / [гол. ред. О. С. Мельничук]. – К., 1982. – Т. 1 : А–Г / [уклад. Р. В. Болдирев та ін.]. – 632 с.; 1985. – Т. 2. : Д–К(опці) / [уклад. Н. С. Родзевич та ін.]. – 572 с.; 1989. – Т. 3. : Кора–М / [уклад. Р. В. Болдирев та ін.]. – 552 с.; 2003. – Т. IV : Н–П / [уклад. Р. В. Болдирев та ін.]. – 656 с.; 2006. – Т. 5. : Р–Т / [уклад. Р. В. Болдирев та ін.]. – 704 с.
- Жел.** – Желеховський Є., Недільський С. Малоруско-німецький словар : У 2 т. – Мюнхен, 1982. – Т. 1–2. – 1117 с.
- Корз.** – Корзонюк М. М. Матеріали до словника західноволинських говорів / М. М. Корзонюк // Українська діалектна лексика / [ред. кол. І. С. Матвіяс (голова), П. Ю. Гриценко, Н. П. Прилипка]. – К. : Наук. думка, 1987. – С. 62–267.
- Левч.** – Левченко М. Опыт русско-украинскаго словаря / М. Левченко. – К. : Типографія Губернского Управления, 1874. – 188 с.
- МСГГ** – Піпаш Ю. О. Матеріали до Словника гуцульських говірок / Ю. О. Піпаш, Б. К. Галасюк. – Ужгород : Графіка, 2005. – 264 с.
- НРС** – Шило Г. Наддністрянський регіональний словник / [відп. ред. : Левко Полюга, Наталя Хобзей]. – Львів : Інститут українознавства імені І. Крип'якевича НАН України, 2008 [Серія «Діалектологічна скриня»]. – 288 с.
- Орф.** – Орфографічний словник української мови / [уклад. С. І. Головащук та ін.]. – К. : Довіра, 1994. – 864 с.
- Пі** – Піскунов Ф. Словник живої народної, письменної і актової мови руських югівчань Російської і Австро-Венгерської цесарії / Фортунат Піскунов. – Київ : Типографія Е. Я. Федорова, 1882. – 304 с.
- Погр.** – Погрібний М. І. Словник наголосів / М. І. Погрібний. – К. : Рад. шк., 1964. – 639 с.
- Саб.** – Сабодаш І. Словник закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району / Іван Сабодаш. – Ужгород : Ліра, 2008. – 478 с.
- СБГ** – Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок : у 2-х ч. / М. Й. Онишкевич. – К., 1984. – Ч. I : А–Н. – 495 с.; Ч. II : О–Я. – 515 с.;

- СБГГ** – Словник буковинських говірок / [за заг. ред. Н. В. Гуйванюк]. – Чернівці : Рута, 2005. – 688 с.
- СГГ** – Гуцульські говірки. Короткий словник / [відп. ред. Я. Закревська]. – Львів, 1997. – 232 с.
- СГГБ** – Негрич М. Скарби гуцульського говору : Березови / Микола Негрич. – Львів : Інститут українознавства імені І. Крип'якевича НАН України, 2008. – 224 с.
- СГГР** – Грицак М. Скарби гуцульського говору : Росішка / Микола Грицак. – Львів : Інститут українознавства імені І. Крип'якевича НАН України, 2008. – 318 с.
- СГЦБ** – Матіїв М. Словник говірок центральної Бойківщини / Микола Матіїв. – К.; Сімферополь : Нага, 2013. – 602 с.
- Скл. (1)** – Скляренко В. Г. Праслов'янська акцентологія / В. Г. Скляренко. – К., 1998. – 342 с.
- Скл.** – Скляренко В. Г. Історія українського наголосу. Дієслово / В. Г. Скляренко. – К. : Наук. думка, 2016. – 702 с.
- СКУТГ** – Словарь карпатоукраинского торуньского говора / [отв. ред. А. Ф. Журавлев]. – М. : ИС РАН, 2001. – 216 с.
- СУМ** – Словник української мови : в 11-ти т. / [за ред. І. К. Білодіда]. – К. : Наук. думка, 1973. – Т. IV : І–М. – 840 с.; 1975. – Т. VI : П–Поїти. – 832 с.; 1978. – Т. IX : С. – 916 с.
- УЛВН** – Українська літературна вимова і наголос / [відп. ред. М. А. Жовтобрюх]. – К. : Наук. думка, 1973. – 724 с.
- Ум., Сп.** – Уманець М. і Спілка А. Словарь російсько-український / [зібрані і впорядкували М. Уманець (М. Комаров) і А. Спілка]. – Львів : З друк. Наук. т-ва ім. Т. Шевченка, під зарядом К. Беднарського, 1893. – Т. I : А–К. – 318 с.; 1896. – Т. III : П–С. – 286 с.; 1898. – Т. IV : С–Я. – 238 с.
- УРС** – Українсько-російський словник : в 6-ти тт. / [гол. ред. І. М. Кириченко]. – К : Вид-во АН УРСР, 1961. – Т. III: О–ПОДАРУНОЧОК. – 528 с.; 1963. – Т. VI : Т–Я. – 618 с.
- SH** – Janów J. Słownik huculski [text] /Jan Janów /Opracował i przygotował do druku Janusz Rieger. – Krakow, 2001. – 302 s.